

Вплив євроінтеграційних процесів на інститут примусових заходів у кримінальному провадженні України

Свінцицький А. В.

кандидат юридичних наук, директор

Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки

та судових експертиз Служби безпеки України

вул. Миколи Василенка, 3, Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-2562-8852

30.07@nusta.edu.ua

Ключові слова: *кримінальне провадження, кримінальний процес, процесуальне забезпечення осіб у кримінальному провадженні, примусові заходи, зобов'язання, міжнародний досвід*

У статті розглянуто міжнародно-правові акти щодо можливості застосування примусових заходів у кримінальному провадженні України. Окрім цього, для вдосконалення чинного законодавства проаналізовано досвід окремих зарубіжних країн із даного питання.

Зазначено, що законодавство України передбачає підстави та порядок затримання особи, застосування інших примусових заходів у кримінальному провадженні. Практика свідчить про непоодинокі випадки порушення процесуального порядку застосування таких заходів, тому доцільно досліджувати більш прогресивний досвід і вимоги міжнародного права щодо примусових заходів у кримінальному процесі України.

Зазначено, що в умовах євроінтеграційних процесів сучасне кримінальне процесуальне законодавство зазнало значних трансформаційних змін, що в окремих випадках відповідає вимогам міжнародного права. Водночас деякі аспекти застосування примусових заходів потребують поглибленого теоретичного осмислення і подальшого обґрунтування.

Звернено увагу на те, що для застосування будь-яких процесуальних заходів, які обмежують ті чи ті права людини у кримінальному провадженні, потрібно мати вагомні підстави. До таких належать: наявність протиправної поведінки особи та неможливість у ситуації, що склалася, іншим чином запобігти такій поведінці.

За допомогою порівняльно-правового методу виокремлено декілька особливостей, які характеризують цей інститут кримінального провадження: деталізоване законодавче закріплення кожного примусового заходу у кримінальному провадженні; визначення чіткого і вичерпного переліку таких заходів у законодавстві; забезпечення контролю за дотриманням прав людини під час застосування вищезазначених заходів.

В умовах інтеграції України до європейського співтовариства наша держава зробила вагомні та кардинальні кроки щодо вдосконалення чинного законодавства, зокрема стосовно застосування примусових заходів у кримінальному провадженні. Більшою мірою імplementовано міжнародно-правові норми, які стосуються обмеження прав людини у кримінальному процесі. Проте потребує подальшого наукового дослідження питання щодо вдосконалення механізму забезпечення прав людини під час застосування примусових заходів у кримінальному провадженні.

The influence of integration processes on the institute of coercive measures in the criminal proceedings of Ukraine

Svintsytskyi A. V.

Candidate of Law, Director

*Ukrainian Research Institute of Special Equipment
and Forensic Examinations of the Security Service of Ukraine*

Mykoly Vasylenko str., 3, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-2562-8852

30.07@nusta.edu.ua

Keywords: *criminal proceedings, criminal process, procedural support of persons in criminal proceedings, coercive measures, obligations, international experience.*

The article examines international legal acts regarding the possibility of applying coercive measures in criminal proceedings in Ukraine. In addition, in order to improve the current legislation, the experience of certain foreign countries on this issue was analyzed.

It was noted that the legislation of Ukraine provides for the grounds and procedure for detaining a person, the use of other coercive measures in criminal proceedings. Practice testifies to rare cases of violations of the procedural order of applying such measures, therefore it is advisable to study more progressive experience and requirements of international law regarding coercive measures in the criminal process of Ukraine.

It is noted that in the conditions of European integration processes, modern criminal procedural legislation has undergone significant transformational changes, which in some cases meets the requirements of international law. At the same time, some aspects of the application of coercive measures require in-depth theoretical understanding and further justification.

Attention has been drawn to the fact that in order to apply any procedural measures that limit certain human rights in criminal proceedings, it is necessary to have good grounds. These include: the presence of illegal behavior of a person and the impossibility in the existing situation to prevent such behavior in another way.

Using the comparative legal method, several features that characterize this institution of criminal proceedings are singled out: detailed legislative consolidation of each coercive measure in criminal proceedings; definition of a clear and comprehensive list of such measures in legislation; ensuring control over the observance of human rights during the application of the above-mentioned measures.

In the context of Ukraine's integration into the European community, our state has taken important and fundamental steps to improve the current legislation, in particular, regarding the use of coercive measures in criminal proceedings. To a greater extent, international legal norms concerning the limitation of human rights in criminal proceedings have been implemented. However, the issue of improving the mechanism for ensuring human rights during the application of coercive measures in criminal proceedings requires further scientific research.

Вступ. В Україні кожна людина має право на повагу до своєї свободи й особистої недоторканності. Без ефективних гарантій свободи та безпеки людської особистості захист інших прав людини є лише декларативним відображенням у законодавстві. Згідно з результатами аналізу роботи міжнародних органів моніторингу, арешти та затримання без обґрунтованої причини та будь-

яких дієвих засобів правового захисту, доступних жертвам, – це поширена ситуація в багатьох країнах. Під час такого незаконного позбавлення волі затримані часто також позбавлені доступу як до адвокатів, так і до власних сімей, вони зазнають тортур та інших форм жорстокого поводження. Актуальність теми зумовлена тим, що в кожній країні наявна специфіка застосування обмеження

майнових прав осіб у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування, що необхідно враховувати для подальшого вдосконалення вітчизняного законодавства з відповідних питань [1, с. 385].

Не винятком є й Україна, законодавство якої передбачає підстави та порядок затримання особи, застосування інших примусових заходів у кримінальному провадженні. Практика свідчить про непоодинокі випадки порушення процесуального порядку застосування таких заходів, тому доцільно досліджувати більш прогресивний досвід і вимоги міжнародного права щодо примусових заходів у кримінальному процесі України.

Варто зазначити, що в умовах євроінтеграційних процесів сучасне кримінальне процесуальне законодавство зазнало значних трансформаційних змін, що в окремих випадках відповідає вимогам міжнародного права. Водночас деякі аспекти застосування примусових заходів потребують поглибленого теоретичного осмислення і подальшого обґрунтування.

Проблему застосування примусових заходів у кримінальному провадженні досліджували І.В. Вегера-Іжевська, М.В. Гузела, В.П. Зайцев, І.О. Крицька, О.В. Лазуков, В.В. Назаров, А.Є. Руденко, А.Г. Тузов та інші. Проте натеper залишається актуальним питання щодо детального дослідження зарубіжного досвіду та вимог міжнародного права щодо застосування примусових заходів у кримінальному провадженні України.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що для того, щоби застосувати будь-які процесуальні заходи, які обмежують ті чи ті права людини у кримінальному провадженні, потрібно мати вагомі підстави. До таких відносять: наявність протиправної поведінки особи та неможливість у ситуації, що склалася, іншим чином запобігти такій поведінці.

У цьому контексті варто звернути увагу на вимоги міжнародно-правових актів. Так, Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, ухвалений Генеральною Асамблеєю ООН 17 грудня 1979 р., передбачає можливість застосування сили відповідними посадовими особами, що забезпечують підтримання правопорядку, координує з урахуванням загальних умов і визначає межі застосування сили. Так, відповідно до ст. 3 цього Кодексу сила може бути застосована лише в разі крайньої необхідності та в межах, необхідних для виконання їхніх обов'язків. Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими регламентують застосування примусу стосовно як засуджених, так і осіб, які перебувають під слідством. У Правилах підкреслено необхідність «із твердістю» підтримувати дисципліну і порядок, зазначено, що необхідно вводити лише

ті обмеження, «які необхідні для забезпечення надійності нагляду та дотримання належних правил». Законом або відповідним розпорядженням компетентних адміністративних властей повинні бути встановлені: підстава обмежень, що застосовуються (поведінка, що становить дисциплінарну провину); заходи примусу і межі їх застосування (вид і тривалість покарання); суб'єкт права на застосування таких заходів (орган, що має право накладати покарання). Методи і способи застосування засобів заспокоєння повинні бути суворо визначені, а їх застосування можливе не довше, ніж це є необхідним [2].

Важливою міжнародно-правовою гарантією забезпечення прав людини у кримінальному провадженні є своєчасне інформування затриманого або заарештованого про причини і підстави застосування до нього примусових заходів.

Щодо цього в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права зазначено, що кожному заарештованому повідомляються під час арешту причини його арешту й у терміновому порядку повідомляється будь-яке пред'явлене йому обвинувачення. Такі ж положення наявні в п. 2 ст. 5 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у якій ідеться про «негайне» представлення таких відомостей. У цих нормах містяться дві вимоги: повідомити «під час арешту» або «негайно» причини арешту; повідомити «у терміновому порядку» або «негайно» будь-яке наявне до цього часу обвинувачення [2].

Потрібно також зазначити, що найбільш поширеними примусовими заходами у кримінальному провадженні є затримання особи та тримання під вартою. Така практика обґрунтовується тим, що саме ці заходи дозволяють здійснити швидке й ефективне розслідування кримінальних правопорушень і судовий розгляд. Так, у США дозволено в деяких випадках затримувати свідків.

У різних державах Європи реалізація процесуального примусу регламентується по-різному. Зокрема, в Україні, виходячи з положень чинного Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, регламентація процесуального примусу переважно виражена через реалізацію заходів забезпечення кримінального провадження та, зокрема, у їхній системі – запобіжних заходів у кримінальному провадженні в контексті дотримання гарантій прав учасників кримінального провадження [3]. Водночас заходи процесуального примусу не потрібно ототожнювати із заходами забезпечення кримінального провадження, адже не всі заходи забезпечення кримінального провадження є заходами процесуального примусу [4; 5; с. 194–198].

З огляду на неоднозначність наукових досліджень і правозастосовної практики застосу-

вання примусових заходів у кримінальному провадженні доцільно розглянути зарубіжний досвід із цього питання.

Так, Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) Румунії трактує запобіжні заходи як заходи примусу, що застосовуються органами кримінального судочинства:

- для забезпечення безперешкодності кримінального провадження;
- з метою недопущення вчинення підозрюваним незаконних дій у межах слідства чи суду;
- з метою запобігання вчиненню нових злочинів.

До числа запобіжних заходів КПК Румунії відносить: затримання (тримання під вартою), домашній арешт, тимчасове затримання, судовий контроль, судовий контроль за внесенням застави [7, с. 483–488].

Отже, відповідно до румунського законодавства досить чітко регламентовано порядок застосування заходів забезпечення кримінального провадження, які мають примусовий характер, проте з обов'язковим контролем за дотриманням прав людини.

Дещо інша концепція примусових заходів передбачена у КПК Республіки Польща, який має назву «Примусові заходи» та закріплює розширену норму, що регламентує процедуру затримання особи. Зокрема, затриманням вважається арешт особи та її супровід до уповноваженого органу чи уповноваженої особи, які здійснюють кримінальний процес. Про затримання складається відповідний протокол, а сама затримана особа обов'язково повинна бути проінформована про причини та підстави затримання. Ця ж глава регламентує вичерпний перелік осіб, яких уповноважена особа має право затримати. До таких осіб належать: підозрюваний у вчиненні кримінального правопорушення, за яке його може бути заарештовано (ув'язнено, поміщено в дисциплінарний батальйон); обвинувачений, який порушив строки застосування до нього заходів забезпечення кримінального провадження, що до нього застосовувалися раніше. Окрім цього, обов'язковому затриманню підлягає: особа під час учинення кримінального правопорушення або ж відразу після його скоєння; особа, на яку вказали свідки (очевидці) кримінального правопорушення; особа зі слідами кримінального правопорушення (сліди знайдені на тілі, одязі тощо); особа, яка намагалася втекти з місця кримінального правопорушення чи від уповноваженої особи; особа, яка не має постійного місця проживання або ж це місце не встановлено [5, с. 223–230].

Доцільно зауважити, що процесуальний порядок затримання особи відповідно до КПК Польщі дуже схожий з українським законодавством із цього питання. Проте відповідно до КПК

Польщі строк затримання не повинен перевищувати 96 годин, але таке положення прямо суперечить практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), оскільки за рекомендацією ЄСПЛ такий строк не повинен перевищувати 48 годин.

Окремо КПК Польщі у гл. 18 закріплює законодавче положення про застосування запобіжних заходів як засобу забезпечення явки особи до органів досудового розслідування та суду. У КПК Польщі запобіжні заходи – це заходи примусу щодо підозрюваного чи обвинуваченого з метою: 1) запобігання неналежній їх поведінки під час кримінального провадження; 2) забезпечення виконання вироку. Запобіжними заходами є: 1) арешт; 2) застава; 3) письмове зобов'язання не відлучатися з місця проживання; 4) особисте зобов'язання; 5) колективне зобов'язання (організації чи трудового колективу); 6) взяття під нагляд. До того ж арешт і застава застосовуються виключно до обвинуваченого, а взяття під нагляд – виключно до неповнолітнього [6, с. 112–214].

Чинний Кримінально-процесуальний кодекс Федеративної Республіки Німеччина (далі – ФРН) регламентує насамперед попереднє (тимчасове) тримання під вартою і арешт. Так, ст. 112 КПК ФРН закріплює підстави тримання під вартою, зокрема, якщо особа обґрунтовано підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення; якщо є підстави для арешту особи за обвинуваченням. Варто наголосити, що тримання під вартою не застосовується, якщо такий захід є явно непропорційним щодо вагомості самої справи або ж щодо санкції за вчинене кримінальне правопорушення. Підставами для арешту відповідно до КПК ФРН є: 1) установлений факт про те, що обвинувачений утік або переховується від слідства чи суду; 2) наявність обставин, які свідчать про те, що існує ризик уникнення обвинуваченим правосуддя; 3) поведінка обвинуваченого свідчить про те, що він знищить, сфальсифікує, змінить, викраде докази; 4) загроза неправомірного впливу на співучасника, свідків, експертів; 5) загроза залучення третіх осіб для здійснення вищеназваних видів діяльності [10].

Окремо КПК ФРН регламентує застосування інших заходів для забезпечення кримінального провадження. Зокрема, варто звернути увагу на специфічний захід для забезпечення кримінального провадження, яким є попередній (тимчасовий) арешт. Зазначений захід для забезпечення кримінального провадження застосовується за наявності реальної загрози втечі або ж установленого перешкоджання слідству. У такому разі видається повідомлення про арешт, і особу затримують негайно. Зразу ж після доставлення затриманого до уповноваженого органу чи уповноваженої особи, які ведуть кримінальний процес,

вноситься ордер про арешт. Досить цікаво німецький законодавець підійшов до способів реалізації попереднього (тимчасового) арешту в тому разі, коли невідоме місцезнаходження особи. Тоді організується громадський пошук протягом 24 годин. Водночас за місцем пошуку пересічним громадянам розповідають про особу злочинця, роздають фотокартки, оприлюднюють знімки особи злочинця на телебаченні, в інтернеті, у пресі [7, с. 1074]. Отже, законодавство ФРН детально регламентує порядок застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема й запобіжних заходів. Особливістю цих норм є те, що вони спрямовані передусім на створення умов для припинення застосування таких заходів, отже – на відновлення прав людини.

Висновки. З огляду на сказане можемо зробити такі висновки. Примусові заходи у кримінальному провадженні в різних країнах застосовуються по-різному. Погоджуємося з науковцями в тому, що здебільшого в європейських державах законодавець у сфері кримінальної процедури вживає термін «заходи забезпечення кримінального провадження», включає до цієї системи запо-

біжні заходи. Не всі заходи забезпечення кримінального провадження реалізують процесуальний примус [10, с. 137].

За допомогою порівняльно-правового методу можна виокремити декілька особливостей, які характеризують цей інститут кримінального провадження: деталізоване законодавче закріплення кожного примусового заходу у кримінальному провадженні; визначення чіткого і вичерпного переліку таких заходів у законодавстві; забезпечення контролю за дотриманням прав людини під час застосування вищезазначених заходів.

В умовах інтеграції України до європейського співтовариства наша держава зробила вагомі та кардинальні кроки щодо вдосконалення чинного законодавства, зокрема і щодо застосування примусових заходів у кримінальному провадженні. Більшою мірою імплементовано міжнародно-правові норми, які стосуються обмеження прав людини у кримінальному процесі. Проте потребує подальшого наукового дослідження питання щодо вдосконалення механізму забезпечення прав людини під час застосування примусових заходів у кримінальному провадженні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зелькіна Т.Є. Зарубіжний досвід правового регулювання обмеження майнових прав осіб у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 4 (109). С. 385–392.
2. Назаров В.В. Примус у кримінальному провадженні: національні та міжнародні аспекти. *Форум права*. 2010. № 4. С. 660–666. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10nvvvta.pdf>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
4. Гузела М.В. Деякі проблеми застосування окремих запобіжних заходів як заходів процесуального примусу у кримінальних провадженнях. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2021. Т. 8. № 1 (29). С. 117–122.
5. Гузела М.В. Становлення та сутність запобіжних заходів як виду заходів процесуального примусу у кримінальному процесуальному законодавстві та в теорії кримінального процесу України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2020. Т. 7. № 2 (26). С. 223–230.
6. Гузела М.В. Запобіжні заходи як самостійний різновид заходів забезпечення кримінального провадження: підстави та мета застосування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2020. Т. 7. № 3 (27). С. 194–198.
7. Римарчук Г.С., Сорока С.О. Регламентация заходів забезпечення кримінального провадження в системі процесуального права іноземних держав. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2017. № 865. С. 483–488.
8. Criminality and Criminal Justice in Contemporary Poland: Sociopolitical Perspectives / Dr. Dagmara Woźniakowska-Fajst et al. Ashgate Publishing, Ltd., 2015. 272 p.
9. Code of Criminal Procedure in the version published on 7 April 1987 (Federal Law Gazette [Bundesgesetzblatt] Part I p. 1074, 1319), as most recently amended by Article 3 of the Act of 23 April 2014 (Federal Law Gazette Part I p. 410). P. 1074, 1319.
10. Гузела М.В. Особливості регламентації процесуального примусу в контексті забезпечення прав особи у кримінальному процесуальному законодавстві України та деяких європейських держав. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 4 (32). С. 131–137.

REFERENCES

1. Zelkina T.Ye. (2018). Zarubizhnyi dosvid pravovoho rehuliuвання obmezhenia mainovykh prav osib u kryminalnomu provadzhenni na stadii dosudovoho rozsliduvannya [Foreign experience of legal regulation of the limitation of property rights of persons in criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 4 (109). S. 385–392 [In Ukrainian].
2. Nazarov V.V. (2010). Prymus u kryminalnomu provadzhenni: natsionalni ta mizhnarodni aspekty [Coercion in criminal proceedings: national and international aspects]. *Forum prava*. № 4. S. 660–666. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10nvtma.pdf> [In Ukrainian].
3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [In Ukrainian].
4. Huzela M. (2021). Deiaki problemy zastosuvannya okremykh zapobizhnykh zakhodiv yak zakhodiv protsesualnogo prymusu v kryminalnykh provadzhenniakh [Some problems of applying individual preventive measures as measures of procedural coercion in criminal proceedings]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu "Lvivska politekhnik"*. Serii "Iurydychni nauky". T. 8. № 1 (29). S. 117–122 [In Ukrainian].
5. Huzela M.V. (2020). Stanovlennia ta sutnist zapobizhnykh zakhodiv yak vydu zakhodiv protsesualnogo prymusu v kryminalnomu protsesualnomu zakonodavstvi ta u teorii kryminalnogo protsesu Ukrainy [The formation and essence of preventive measures as a type of procedural coercion measures in the criminal procedural legislation and in the theory of the criminal process of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu "Lvivska politekhnik"*. Serii "Iurydychni nauky". T. 7. № 2 (26). S. 223–230 [In Ukrainian].
6. Huzela M.V. (2020). Zapobizhni zakhody yak camoctiiny riznovyd zakhodiv zabezpechennia kryminalnogo provadzhennia: pidstavy ta meta zastosuvannya [Preventive measures as a common type of measures to ensure criminal proceedings: grounds and purpose of application]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu "Lvivska politekhnik"*. Serii "Iurydychni nauky". T. 7. № 3 (27). S. 194–198 [In Ukrainian].
7. Rymarchuk H., Soroka S. (2017). Rehlamentatsiia zakhodiv zabezpechennia kryminalnogo provadzhennia v systemi protsesualnogo prava inozemnykh derzhav [Regulation of measures to ensure criminal proceedings in the system of procedural law of foreign countries]. *Visnyk natsionalnogo universytetu "Lvivska politekhnik"*. Serii "Iurydychni nauky". № 865. S. 483–488 [In Ukrainian].
8. Criminality and Criminal Justice in Contemporary Poland (2015): Sociopolitical Perspectives Dr Dagmara Woźniakowska-Fajst, Professor Anna Kossowska, Professor Beata Czarnecka-Działuk, Professor Dobrochna Wójcik, Professor Irena Rzeplińska, Professor Konrad Buczkowski, Professor Paulina Wiktorska, Professor Witold Klaus Ashgate Publishing, Ltd., 272 p. [In English].
9. Code of Criminal Procedure in the version published on 7 April 1987 (Federal Law Gazette [Bundesgesetzblatt] Part I p. 1074, 1319), as most recently amended by Article 3 of the Act of 23 April 2014 (Federal Law Gazette Part I p. 410) [In English].
11. Huzela M. (2021). Osoblyvosti rehlamentatsii protsesualnogo prymusu v konteksti zabezpechennia prav osoby u kryminalnomu protsesualnomu zakonodavstvi ukrainy ta deiakykh yevropeyskykh derzhav [Peculiarities of the regulation of procedural coercion in the context of ensuring the rights of a person in the criminal procedural legislation of Ukraine and some European states]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu "Lvivska politekhnik"*. Serii "Iurydychni nauky". № 4 (32). S. 131–137 [In Ukrainian].